

Fiskeriene: Revolusjon eller reaksjon?¹

Per Otnes

Hvis det fantes et marked, så sto ikke jeg her. Opponentarbeidet er prissatt til sirka en ukelønn, men tar sikkert fire gange så lang tid, enda mer om man regner med søkeprosess, forberedelser, refleksjon, og det å grue seg. Etter markedsteorien skulle jeg da heller ha søkt annen, bedre betalt sysselsetting. Når jeg likevel står her, er det vel pga. en profesjonell aktelse for Holms arbeid og av respekt for en gammel akademisk tradisjon. Altså ikke markedsrasjonalitet, men typisk omsorgsrasjonalitet, eller 'de symbolske goders økonomi' (Bourdieu), det er det typiske for 'akademia'. Her ligger det et problem for alle oppdrags- eller sektor-institutter, NLH, NFH, ISF, TØI og mange andre: De står per definisjon markedskreftene nærmere enn universitetene har gjort, selv om det nå arbeides med å endre denne universitetenes tradisjonelle særstilling.

¹ Innlegg fra første opponent, på Petter Holms doktordisputas, Norges fiskerihøgskole, NFH, Tromsø 19.10.02. Full tittel på doktoravhandlingen er *The invisible revolution. The construction of institutional change in the fisheries*, tilgjengelig fra NFH, 2001.

Jeg nevner dette til innledning fordi Petter Holms avhandling *The invisible revolution?* og enda mer prøveforelesningen i går, ”Which way is up on Callon?”² forsvarer markedstenkningen – forelesningen sterkt og nesten hissig – om enn ikke like entydig gjennom all teksten. Tilsvarende for Latour og andre i den ANT – for *Actor network theory* – retningen Holm slutter seg til. De har et delvis kritisk, delvis uavklart og delvis støttende syn på markedet. Mer om dette i avslutningen.

Fiskeriforskningen før og nå – for grasrot eller elite?

I 1967 fikk jeg offentliggjort i *Syn og segn* en artikkel som het “Fisk og fusk i fiskerinæringa”. Hva handla den om? Jo, juks med bryggesedler, nesten akkurat det samme som utgangspunktet for innledningen til dagens avhandling (s. 5 under). Mitt første feltarbeid fant sted 1964 i et fiskevær hvor det nå desverre bor igjen bare høyst 20 % av folketallet fra den gang. I 1971 kom artikkelen “Monopolkapitalens innmarsj i norsk fiskerinæring” i *Kontrast*. Ordet ‘monopolkapital’ høres vel for mange ut som et gufs fra fortida, kanskje til og med et tabuord. Men realitetene det dekker, vertikal og horisontal integrasjon, utgiftskutt, effektivisering og stadig økende krav til lønnsomhet, tro om det ikke stemmer tross alt, og mer nå enn den gang? Det er ikke innmarsj lenger, det er etablerthet og ekspansjon for den store kapitalen³, og det en som for det meste

² Trykt annet sted i denne årboka.

³ Om denne store kapitalen teknisk sett også kan kalles *monopol*-kapital er for sosialøkonomer bl.a. et spørsmål om graden av konkurranse på markedene for produktene de lager og omsetter. Her er bildet neppe entydig, ulikt f.eks. på heime- og utemarkeder, og varierende med produkttyper og deres mulige substitutter (blir fisk for dyrt, kjøper folk kanskje kylling istedet selv om de egentlig hadde mer lyst på en fiskemiddag). Men på råstoffmarkedene har de største bedriftene gjennom vertikal integrasjon en tilnærmet monopol- eller oligopolstilling.

ønskes velkommen på høyeste administrative og politiske plan. To år seinere, i 1973 kom artikkelen “Profesjoner og produksjonsforhold” ut i en Paxbok, hvor noen av synspunktene til Knut Dahl Jacobsen modifiseres. Jeg kommer tilbake til det. I 1980 kom *Fiskarsamvirket i Finnmark*, en 200 siders rapport som drøfter emnet sosiologisk, geografisk, historisk og politisk, et prosjekt med tre års støtte fra NFFR, det daværende Fiskeriforskningsrådet. Dette fiskarsamvirket er visst enda mer desimert enn befolkninga der jeg gjorde feltarbeid, kanskje helt utslettet. Imidlertid, med unntak av et par mindre artikler var vist det det hittil siste jeg gjorde som fiskeriforsker.

Nevnte Dahl Jacobsen kalles av noen ‘fiskerihøgskolens far’. Jeg var sammen med bl.a. Odd Handegård assistent for ham 1965-66. Vi skal komme tilbake til i hvilken grad hans visjon for institusjonen kan sies å ha blitt realisert eller ikke. Denne stillfarende, men meningssterke personen ser man oftest som anti-teknokrat. Jeg mener at det dypest sett var *demokrat* han var, og det en uvanlig prinsippfast og oppriktig sådan. Verket hans ble båret av en dyp omsorg for de forskjellige slags mange og små i samfunnet – og ikke fordi de er svake, men fordi de er mange og det er de mange demokratisk politikk og administrasjon skal tjene: ‘En person – en stemme’. Og derved, om enn mer indirekte, ble verket hans også båret av en skepsis til de sterke, mektige og få.

‘En person, en stemme’, er ikke det en floskel, som passer til 17. maitaler og slikt? Jovisst, blant annet det, men utsagnet har tross alt en brodd mot et annet prinsipp, Rokkans ‘stemmer teller, men ressurser avgjør’. For i privat næringsliv gjelder et sterkt kontrasterende prinsipp, ‘en *aksje*, en stemme’, hvilket betyr at noen enkeltpersoner kan stemme, ikke for en, men for tusner og titusner av eiere. Samme prinsipp kalles også ‘dollar votes’ eller ‘den suverene konsument’, mens virkelighetens lommebøker og bankkonti er av så helt forskjellig størrelse at ‘dollar democracy’ blir en *contradictio in adjecto*.. For å holde oss til latinen, *Habeas opes, non corpus*; det er akkumulasjon og

ressurser, ikke kropper som avgjør, som skal avgjøre. I det private næringsliv da.

Det er nærmest tabu å nevne slikt i næringslivskretser, selv om man kan peke på at demokratiet har støtte i et stort antall grunnlovsparagrafer, men den private eiendomsrett bare i en, og det som kjent i indirekte vendinger, “full erstatning” ved ekspropriasjon. Eiendomsretten kan riktignok påberope seg en langt eldre tradisjon enn demokrati og forfatninger, men da teknisk sett en *ikke legitim* en⁴.

Hvis politikerne nå overlater for mye til markedet, så beskytter det dem nok mot kritikk - 'det er ikke oss, det er markedet' – men bare for en stund. For når det blir klart at det er sant og ikke bare unnskyldninger, så står de der tilslutt avslørt som maktesløse og kan ikke annet enn å miste det meste av respekten samtidig som de unngår kritikken.

Jeg avslutter denne innledende faghistorikken med et sitat jeg tror Dahl Jacobsen ville gitt sin tilslutning,

Samfunnsvitenskapene ... bør klarere enn noen gang velge mellom to sider: Enten må de stille sine rasjonelle kunnskapsredskaper til tjeneste for en dominans som blir stadig mer rasjonalisert, eller de må foreta en rasjonell analyse av (selve) dominansen⁵.

Nå er det selvsagt mulig å holde dette valget åpent, opptre forsiktig, gjøre litt av begge deler, tjene dominansen når man må eller har fordel

⁴ Hvis noen tror dette er min private mening, så les Max Weber om byen og dens markeds plasser, sjuende avsnitt i *Wirtschaft und Gesellschaft* som kalles *Die Nichtlegitime Herrschaft (Typologie der Städte)*.

⁵ Pierre Bourdieu: *Meditasjoner*, Oslo, Pax 1999:87

av det, og analysere dens dominans når man kan eller våger eller ikke taper for mye på det.

Tilbake til dagens standplass, Fiskerihøgskolen. Den har jo 30 årsjubileum i år. Det ytrer seg bl.a. i at dagens doktorand er fiskerikandidat av utdannelse, ikke sosiolog eller antropolog. Det har oppstått en ny profesjon, tilsynelatende helt etter Dahl Jacobsens oppskrift da han sa for nesten 40 år siden, "med en spissformulering: Ekspertstyret er en fare for klientgrupper som ikke er beskyttet av eksperter"⁶.

Hvilke klientgrupper er det fiskerikandidatene, deres skole og profesjon idag beskytter? og kan det være noen slike grupper de har oversett, latt være å beskytte? Det kan stå som et hovedspørsmål til avhandlingen og under hele dagens debatt.

Utgangspunktet: Fiskefusk, tegn på legitim eller på omstridt endring?

De åtte artiklene utgjør avhandlingens faglige kjerne, med den lange innledningen som en løpende parallell utdyping, først av problemstillingen, og deretter inngående diskusjon av det skiftende teori-grunnlagets mange varianter og muligheter (mer om dette s. 14 ff). Men før oversikten over det substansielle, de åtte artiklene, noen ord om *utgangspunktet, problemstillingen og tittelen på avhandlingen*. Som enhver god preken begynner det med en anekdote, en rettssak om juks med kvitteringer for fisk levert fra fiskere i Berlevåg 1993, en sak som gikk helt til Høyesterett som i 1995 opphevet tingsrettens frifinnende dom. Lokale domsmenn gikk inn for å ikke se det som juks, mens landets høyeste rettsinstans mente det motsatte.

⁶ Tidsskrift for samfunnsforskning 1965, nr. 2, s. 160

Dette danner inntak til både problemstilling og tittel, *the invisible revolution*, en retorisk figur som kan kalles en *oxymoron*, fra gresk *oxus* som betyr skarp, og *moros* som betyr tåpelig, en sær blanding, en bevisst kontrast eller motsigelse. Her brukes det som metaforisk karakteristikk av det brå, men lite støyende regimeskiftet på samme tid, et tap av makt for Råfisklag og andre av fiskernes salgsorganisasjoner, og en makt-gevinst for sentral fangstregulering, representert ved *the control agency* (***)norsk navn?) og videre via domstolsbehandling, “one bound for the great garbage heap of history, the other ascending towards the status of taken-for-granted reality” (s. 9). Leseren inviteres til å “...accept, at the outset, the role of a non-believer in th(is) fundamental institutional transition” (s. 10), i den hensikt å etablere avhandlingen som en OPP eller et obligatorisk passasjepunkt med et ANT-preget uttrykk, en uungåelig kilde til innsikt, nesten et lokalt kunnskapsmonopol.

Invitasjon akseptert. En tvil kan uttrykkes med Nordlys-journalist Gunnar Sætras ord fra sommeren 2002 i anledning den første dommen i et tilfelle ikke ulikt Berlevågsaka — Fjordgårdsaka:

Lekdommarane si stemmegjeving (som sette foten ned for inndragingar som kunne ha ruinert Fjordgård) ... er eit signal om kva for legitimitet fiskerilovgivinga har blant folk flest. (Nordlys, 26.7.02, her fra nett).

Og i samme avis en måned etter (26.8.02, samme kilde) gjengis oppgaver fra Statsadvokaten i Troms og Finnmark over anmeldelser for fiskefusks:

- 1997 70 saker,
- 1998 79,
- 1999 95,
- 2000 159,

- 2001 188

og for første halvår 2002 en ørliten nedgang ifht. første halvår året før, en nedgang også statsadvokaten bagatelliserer.

Jeg har jo ikke kunnet gjøre systematiske undersøkelser, men å dømme ut fra spredte presseklipp er det langs hele norskekysten, og også i andre land (Sverige, Island, Spania, Vest-Afrika) stor misnøye og kraftig kritikk og protester med slike kvote- og kontrollordninger. Det kan tyde på at de ikke er så fast instituert likevel, ennå ingen 'taken-for-granted reality'. Er slike protester kontrarevolusjon, eller tvert imot en litt forsinket begynnende folkelig oppstand, mot det som kan se ut til å måtte kalles et kupp snarere enn en revolusjon?

Det er dels spørsmål om ordningen med kontroll gjennom lokale inspeksjoner og anmeldelser til rettsvesenet egentlig innebærer at fiskerne "... legges under streng (overordnet) regulering og kontroll (og) ... strenge restriksjoner" (artikkel 7:90). Dels er det spørsmål om hva for almene virkninger rettslige reaksjoner kan ha, noe som er et gammelt og sterkt omstridt spørsmål innen jussen. Endelig også det enda eldre spørsmålet om folk følger lover mest fordi de frykter tiltale og straff, eller mest fordi de er enig i det lovene sier. Sosiologisk, men kanskje ikke juridisk står det siste standpunktet klart sterkest; straffen har nok en virkning, men ikke noe samfunn kan straffe seg til full lovlighet; det siste krever en oppslutning nedlagt i almen folkekultur.

Rettsosiologisk sett ligner situasjonen den til visse andre forseelser, såsom promillekjøring, heimebrenning, skattesvik, farts- og parkeringsbøter – det siste nå som parkeringsgebyr: Forbudt, javisst, det vet alle, men ganske mange mener nok likevel i all stillhet at en liten promille ikke er så farlig når bilkjøringen ikke gjør skade. Og man kan si mye om retts- og fengselsvesenet; det står nok en viss age av det, men effektivt, det kan det ikke kalles, ikke på tidsbruk iallfall. Og kontrollen ikke mindre: hvordan skal det føres "streng overordnet"

kontroll med så mange og så desentraliserte mulige tilfelle av forseelser? Allerede perserkongen Xerxes gjorde seg latterlig med å ville legge havet i lenker.

Man kunne jo tenke seg at fiskefuske for effektivitetens skyld også ble omgjort fra bot og inndragning til gebyr så forsinkende rettergang kunne unngås, å la parkeringsgebyrene. Så kunne de velstående bare kalkulere inn disse som en nødvendig ekstra driftsutgift, mens de med lite penger måtte finne på noe annet, slutte å kjøre bil eller levere fisk. Men sjansen er liten; selv for næringsdrivende er det beløp av helt annen størrelsesorden involvert i mulige 'fiskejuksgebyr' enn for parkeringsforseelser.

Det kunne danne seg hva noen samfunnsforskere har kalt lokale *illegitimitetskulturer*, miljøer hvor visse formelle normer stilltiende, men bestemt oppfattes som ikke gjeldende.

De åtte artiklene i oversikt: egalisme versus elitisme?

Nå tilbake til artiklene: De to første⁷ diskuterer de store endringer i omsetnings- og reguleringssystemene i fiskeriene i løpet av 1990åra. Teoretisk sett bygger det på 'den institusjonelle skole', 'nested systems' og legger vekt på at den vanlige institusjonelle treghet ikke har vist seg her. Tvert imot har regulerings- og kvoteordningene kommet nærmest revolusjonerende fort, med lav synlighet og med ubetydelig opposisjon – tilsynelatende og så langt. Forklaringene er

⁷ "The dynamics of institutionalization: Transformation processes in Norwegian fisheries", *ASQ* 1995, og "Political attributes of rights-based management systems: The case of individual quotas in the Norwegian coastal cod fisheries", i Symes, D. (ed): *Property rights and regulatory systems in the fisheries*, Oxford: Fishing news books 1998.

mange, men den som etter min mening kommer tydeligst til uttrykk finner vi i tabellen på s. 122 i artikkel 2, eller som det står i teksten

while the ratio of quota holders to non-quota holders is about 2:5 in the population of cod fishers, it is about 12:1 in the elite.

Med andre ord er det 92 % kvoteeiere i fiskereliten mot 28 % i hele fiskerbefolkningen. Altså, ordningen med omsettelige fartøyskvoter vant oppslutning så raskt fordi en liten gruppe av ledende fiskertillitsmenn – fire promille av denne fiskerbefolkningen – erfarte at akkurat de hadde stor fordel av den. Holms tolkning er bl.a. at fiskerkulturen er splittet mellom en egalisme og en elitisme som begge er svært sterke (s. 123). At det elitistiske seiret, er lett å forstå, men at det egalistiske ikke straks protesterte mye vanskeligere, “one should be careful (vel i bet. *cautious?* PO) to interpret it as a success”, sier Holm og medforfattere⁸ forsiktig (s. 124).

Her er det altså nærmest det motsatte av en støtte til de mindre og mange som er påvist. Hvordan harmonerer det med vernerollen til fiskerifagekspertene? Kan det være slik at Fiskerihøgskolens forskermiljøer selv er splittet mellom egalisme og elitisme?

Sentrum mot utkant

Artikkel tre⁹ kontrasterer tre modeller, bygdenæringsmodellen, industrimodellen og ressursforvaltningsmodellen – meget kort med

⁸ Artiklene to, fem og åtte har Bjørn Hersoug og Stein Arne Rånes som medforfattere i litt vekslende rekkefølge, de øvrige har Holm som eneforfatter.

⁹ “Kan torsken temmes? Moderniseringsprosesser i norsk fiskerinæring 1935-1995”, i Eriksen, E.O. (red.): *Det nye Nord-Norge. Avhengighet og modernisering i nord*, Bergen, Fagbokforlaget 1996

stikkord til glede for eldre lesere, Brox, Røkke og FIVH. Artikkelen går langt i retning av å kritisere, for ikke å si forkaste, den andre av disse, industrimodellen,

det ville være paradoksalt om fordismen skulle slå igjennom på fiskerienes område på et tidspunkt hvor den har utspilt sin rolle i de fleste andre sektorer (s. 141).

Man tenker seg at en slags syntese av modell en og tre, bygdenæring under lokal ressursforvaltning kunne være en løsning verdt å satse på, selv- eller med-forvaltning. Og artikkel fire¹⁰ støtter dette når det heter

in 1989, the landed value of the catch in world fisheries covered only 56 per cent of harvesting costs.. (and) ... industrialized fisheries account for the bulk of the deficit.

Industrimodellen, iallfall på fangstsiden, feiler på egne premisser.

Men så kommer vi til lokale eksempler i artikkel fem¹¹ og åtte¹², den første konsentrert om Lyngenfjordprosjektet, den andre en kritikk av andre forskeres tolkning av Lofotfiskets tradisjonelle organisasjon. Begge kan vel sees nærmest som eksempler på anvendelser eller forsøk på anvendelser av bygdenæringsmodellen. Formen er nøktern, men kritikken likevel klar i bedømmelsen av Lyngenfjordprosjektet, særlig dets brå avvikling (artikkel 5), endog før det fikk prøvd seg. Det siteres bl.a. en Director of fisheries in Troms som har klart det kunststykke å få departementets tilslutning til den, for å si det svakt,

¹⁰ “Fisheries management and the domestication of nature”, i *Sociologia ruralis* 1996

¹¹ “Creating alternative natures: Coastal cod as fact and artefact”, i Symes, D. (ed.): *Northern waters: Management issues and practice*, Oxford, Fishing news books 1998

¹² “Revisiting Lofoten: Co-managing fish stocks or fishing space?”, i *Human organization* 2000

åpenbart usanne påstand “that experiments don’t exist in politics” (s. 86). Han høres jo ut som en Adenauer ifra femtitallet, “keine Experimente”! Og på neste side får Fiskeridepartementet karakteristikken at

... the Ministry subjected (the Lyngenfjord project) to a definitively hostile trial of strength.

Og artikkelens siste setning sier:

The reason why the present Norwegian fisheries management survives is not that it relies on a ‘true’ model of nature, but that it commands sufficient organisational and political power to uphold its definition of nature as the authoritative one, and push alternative definitions into oblivion (s. 89).

Litt av en salve, men det virker velunderbygd og det er lett å si seg enig.

Klassekamp uten klasser?

Men så, i artikkel åtte, den siste, har kanskje ‘ettertankens bleke krankhet’ satt inn, og her har jeg for en gangs skyld litt mer alvorlige innvendinger mot det substansielle. For hva heter det her om den gamle oppsynsordningen for, eller havdelingen i, Lofotfisket? Vi presenteres for en debatt mellom Holm og medforfattere som hevder at dypest sett er dette uttrykk for en slags *klassekamp*. På den andre siden står professor Svein Jentoft og en medforfatter som har hevdet at ressursbevaring var et viktig, bevisst hensyn blant Lofotfiskerne fra starten av og fortsatt.

Holm m.fl.s påstand om klassekamp eller klassekonflikt kan nok ha noe for seg som årsaksforklaring for hvordan ordninga oppsto, Lofotlova av 1887. Da var det sikkert, om ikke egentlig klasser så

iallfall eiendomsinteresser av svært ulik størrelse som sto mot hverandre – væreiery og dampskip mot fiskerbønder i små, mest åpne og umotoriserte farkoster. Fra denne starten av seiret de små – for en lengre tid. Men som Holm m.fl. er helt klar over og gir beskjed om, det er elementær sosiologi at det er forskjell på årsaksforklaringer og funksjonsforklaringer.

Det virker som Holm m.fl. har følt seg på tynn is, når de skriver at

...it is not correct that class conflicts occur only between groups with different class identities. On the contrary, some of the most intense class conflicts will occur when some members of a collective are perceived to be acting in ways that are not in line with the collective interest, and thus are defined as “class traitors” (art. 8, 356-7).

Det alluderes til den gamle men fortsatt omstridte spørsmålet om streikebrytere (engelsk *scabs*, snyltere) skal kalles det, eller ‘arbeidsvillige’. Men her må vi minne om de to gamle latinske preposisjonene, skillet mellom *intra-* og *inter-*, innen og mellom- klassekonflikt. Når det som her er snakk om snurrevad- mot garn og linefiskere er det, om i det hele tatt, utpreget det første, altså en *intra*-klassekonflikt: Det er grupper med samme slags eierinteresser og av ikke så svært ulik størrelse som står mot hverandre. Nå er det vel om ikke et etablert faktum så iallfall en innlysende konsekvens av enhver klasseteori¹³ at *intra*-klassekonflikter ikke kan ha noen selvstendig eksistens: Uten *inter*, ingen *intra*; uten konflikter med arbeidsgiverne, bedriftseierne kunne det heller ikke bli noen strid mellom streikende og streikebrytende – eller om en vil ‘arbeidsvillige’ – lønnsarbeidere.

Videre, stridene, eller bileggelsen av stridene, om fordelinga av Lofothavet må vel snarere kalles *stands-* eller tilogmed ‘*parti-*

¹³ Mulig unntak for sider ved Bourdieus: kulturell vs. økonomisk kapital

konflikter i Webers tekniske forstand: strider innen samme næring eller erhvervstype, eller mellom ulike standsinterne interessegrupper, men hvor forskjeller i eiendom eller livsstil jevnt over er små. En stand og dens 'partier' i delvis strid med seg selv vinner bl.a. gjennom politisk kamp gehør for en instituert ordning til kraftig demping eller bileggelse av striden for lang tid.

Og så er det jo pussig at Holm mfl. ikke har sett at når "fisheries need some form of resource management", så kan stridene om dette, hvis man ønsker det og vil tøyne begrepene, minst like godt leses som en klassekamp som noe Lofotoppsyn. For er ikke dette også en kamp mellom typer eierinteresser, ja hele kulturtyper, kalt f.eks.. bygdenæringsmodellen og industrimodellen? Eller eliter og egalisme?

Konkurrerende mistankens hermeneutikker?

Men heller ikke denne analysen er særlig overbevisende. Artikkel åtte, avhandlingens klart svakeste, bygger i realiteten på *en konkurranse mellom to ulike ideologianalyser*. Det er to "mistankens hermeneutikker" (Paul Ricoeurs uttrykk) som strides, Holms og Jentofts. Rent bortsett fra at denne analyseforma har kommet i et visst, kanskje bare delvis fortjent vanry, så virker ingen av dem særlig overbevisende. Men belegg først:

We do not deny that the fixed-gear fishers will claim that the restrictions against Danish seine are adopted to protect the fish stock. Before accepting such claims, however, it might be worthwhile to explore *ulterior motives behind them* (POs utheving s. 356).

Hvor jakten på skjulte, ubevisste eller ikke innrømte motiver begynner, der begynner nettopp også "mistankenens hermeneutikk". Og er ikke Latour og ANT-retningen hans nettopp motstandere av

analyser som baserer seg på “... what manipulates people in spite of themselves”¹⁴. Han argumenterer samme sted i nesten Thatchersk ånd for at

... a Society that is already composed as one single whole and which can be used to account for for the behaviour of actors who do not know what they are doing ... this famous Society’s demise is now everywhere visible ... because it has become politically and scientifically scandalous (s.st.)

Så det spørres altså om klasseanalyse eller ideologiavsløring for det første, og for det andre om det ikke er en motsigelse mellom analyse og resultat i artikkel artikkel fem om Lyngenfjord-prosjektet, og artikkel åtte om Lofotoppsynet. En motsigelse, eller kanskje bare et forskerstandpunkt på glideflukt?

Da har vi bare to artikler igjen, nummer seks om Fiskerihøgskolens nybygg¹⁵, og nummer sju om ‘heterogene nettverk’¹⁶.

NFH: fabrikktråler eller fengsel?

Til den første som er velskrevet og treffsikker har jeg bare noen korte kommentarer: Jeg synes Dahl Jacobsen trekkes inn på sympatisk vis. Dernest har jeg et forslag til videreføring eller alternativ analyse: På s. 93 skriver Holm om de innvendige “...gang- og leidersystemene langs hver av de to kontorfløyene ... kunne vært hentet fra maskinrommet på

¹⁴ Bruno Latour : “When things strike back” , i *British Journal of Sociology* 2000

¹⁵ “Et maritimt Mekka?” , i *Samtiden* 2/3, 1998

¹⁶ “Ressursforvaltning som heterogent nettverk”, i Gammelsæter, H. (red.): *Innovasjonspolitik, kunnskapsflyt og regional utvikling*, Tapir, Trondheim

en fabrikktråler”. Ja, sikkert, men for en som kjenner Foucault og Bentham kunne dette snarere ligne et litt gammaldags *fengsel* med celler i flere etasjer og ganger og ledere for voktere og innsatte; et prestisjebygg som samtidig er et forskerfengsel. Som de visstnok sa engang i Danmark, ‘ det går skidt, men på første klasse’. Og så er det jo interessant at Tromsøfilosofene flytta i nøyaktig motbevegelse til fiskeriforskerne. Nå sitter de første i ei brygge på kaikanten mens de siste har fått plass i en mimetisk for ikke å si en postmoderne nothjell med utsikt til, men på trygg avstand fra havet

’Heterogene nettverk’ – teori eller praksis?

Artikkel nummer sju er ambisiøs, dels en sammenfattende diskusjon av to modelltyper til forklaring av ‘den usynlige revolusjonen’, dels en *plaidoyer*, en forsvarstale eller bekjennelse til Latour et cie og ANT-ismen, men sist men ikke minst en utpreget *programartikkel* idet den mer peker på muligheten for framtidige analyser bygd på slike modeller, enn den legger fram en gjennomført faktisk analyse som bruker modellen alt nå. Hva kan vi vente oss av ANT-fiskeriforskningen i framtida, det er et stort spørsmål, kanskje for stort idet det må ha sin rommelige tid også etter avhandling og disputas. Men når det heter at når

...samfunnsviterne nekter å inngå allianser med andre enn sine egne ... (er det) synd... for den sterke alliansen mellom staten og fiskeribiologene (har) ført til at fisken forsømmes. Den som kan konstruere en modell som fisken kjenner seg bedre tjent med, vil ha store muligheter for å sette den ut i livet (s. 102)

Og straks etter heter det om mulighetene for bygdenærings- og selvforvaltningsmodellen à la Lyngenfjord at det er vanskelig å se at den “...skal kunne realiseres så lenge samfunnsviterne nekter å forhandle

med fisken direkte” og helt tilslutt “...at samfunnsviternes modell, hvis den idetheletatt kommer ... vil måtte bygges av biologer” (s.st.)

Nå skal ikke jeg ironisere over hypotesene om fiskens følelsesliv og evner som strategisk forhandler; det kan nok høres rart og kanskje latterlig ut, men innen den valgte modellens rammer er det likevel forståelig med en viss velvilje. Det jeg derimot gjerne skulle høre litt mer om, er hva vi i beste fall kan vente oss dersom samfunnsvitere og marinbiologer tilslutt kan møtes i konstruksjonen av et heterogent nettverk. Hvordan går det hvis de tvilsomme enbestandsmodellene som “...alle innser er feilaktige... (s. 96) må vike for prosessuelle modeller, eller for modeller som regner med “... interaksjonene mellom ulike bestander samt mellom bestandene og det fysiske miljø” (s.st.). Og jeg undres vel særlig på om biologenes teorier, hvis det er slik at de “forenkler til det ugjenkjennelige de fleste viktige økologiske relasjoner fisken inngår i”, her blir tilbudt noe særlig annet enn den samme “slukørede retrett” (s. 98) som Holm mener selvforvaltningsmodellen (men ikke i samme grad medforvaltningsmodellen) tilbyr Staten. Er ikke all makt, eller iallfall all relevant vitenskapelig kunnskap på dette felt, samlet i dette hus? Eller er profesjonskampene like harde her som de en tid var hos naboen UiTø, det tverrfaglige, nå oppløste ISV? Hva kan vi vente oss når ANT-modeller ikke lenger er bare program?

Artikkel sju danner også en naturlig overgang til neste hoveddel, den lange innledende diskusjonen av avhandlingens teoriutvikling, dens suksesjon av teorier.

På tur med tre teorigrunnlag

Denne delen av avhandlingen kan kalles en pikaresk, en *itineraire* eller reiserute. Ferden begynner idet man tidlig på 90tallet forlater den gamle maktutredningens RATS eller *rational action theories* og

beveger seg over til den institusjonelle skole. Om denne vil jeg bare si at doktorandens detaljkunnskaper er store; nesten *for* store (og deres relevans for uklar) for andre enn spesialister med internforståelse og -erfaring. Med en berømt skikkelse fra pikaresken, don Quixote, kunne vi si at neppe en eneste liten vindmølle står igjen uten skrammer etter vår bolde ridders angrep. Likevel tror jeg ikke den institusjonelle skole ligger utslått tilbake etter angrepene. Det vil fortsatt komme førsteklases bidrag derfra, slik som f.eks. Neil Fligsteins *The architecture of markets*¹⁷. Det fører mer enn en vei, til eller ut av La Mancha.

Neste skole på veien kalles SSK eller *the sociology of scientific knowledge*. Det vil være godt å komme tilbake til Pierre Bourdieus kritikk av den og av annen vitenskapssosiologi, også ANT, etter at hans siste bok *Science de la science et réflexivité* fra 2001 foreligger i oversettelser¹⁸. Veldig kort sagt er hans hovedkritikk rettet mot den relativiseringen av vitenskapelig forskning som Bourdieu hevder bl.a. SSK, ANT m.fl. står for. Bourdieu hevder at i siste instans og på topp nivå, der er forskningen og forskerne *fri*, der rår fornuften, og (ja, faktisk) noe bortimot 'det bedre arguments tvang', overaskende nok, for Bourdieu er jo ikke ellers noen Habermastilhenger. Han hevder tom. at dette gir ham en løsning på det gamle problemet om det er Historien som skaper Fornuften, eller tvert imot Fornuften som skaper Historien: Det er fremragende forskeres dialoger som i høy grad skaper skiftende både fornuft og historie. Kanskje for sterk en påstand, og avgjort 'scientistisk', men verdt en debatt – det er jo bare logisk (eller rasjonelt).

Om siste skysstasjon på Petter Holms teoretiske reise, ANT-retningen har jeg derimot ganske mye å si, både ros og mulig kritikk. Jeg er i

¹⁷ Princeton univ press 2001

¹⁸ Den oversettes for tiden til svensk av Donald Broady i Uppsala

personlig tvil om hvordan denne retningen best kan bedømmes. Viktige sider av den virker meget sympatisk, lovende og fruktbare mens andre gir meg et tvilsomt inntrykk, tildels svært tvilsomt. Jeg har intet personlig imot Latour og tilhengeres arbeider, langt ifra, jeg har møtt flere av dem (Latour, Bijker, Woolgar, Pinch mfl.) og har tilogmed publisert en tekst av Latour¹⁹.

¹⁹ i *Sosiologisk årbok* 1997.2, en artikkel som er et tilsvarende til Alan Sokal - 'the so-called affair' som Latour selv kalte det da han besøkte Oslo i forbindelse med utgivelsen av *Vi har aldri vært moderne* (fr.orig. 1991)

ANT – hvor nytt ...?

Tanken om aktanter og hybrider eller ”monstre” som Holm legger sånn vekt på og likedan den om heterogene nettverk finner jeg ikke bare sympatisk, men troverdig og anvendelig: Aktanter, altså mellomting mellom ‘vanlige’ personlige aktører og naturvesener, redskaper eller teknologi som oppfører seg nesten som aktører og nett av aktører (og omvendt); tendensielt et forsøk på å myke opp eller oppheve skillet mellom natur- og samfunnsvitenskapene.

Men, det fins innvendinger. For det første *hvor nytt* er egentlig dette med aktanter, forstått som en måte å begrepsfeste det materielles rolle i samfunnslivet på. Vi har Marx selvsagt, men etter ham mange både radikale og konservative. Durkheim, som Latour i den nevnte artikkelen vil sende på den sosiologiske krigskirkegård, sier i en berømt passasje

Det er nemlig ikke sant at samfunnet består bare av individer. Samfunnet omfatter også materielle ting, som spiller en viktig rolle i det felles liv. Den sosiale kjensgjerning materialiseres iblant i så høy grad at den blir en del av omverdenen... arkitektur f.eks. er et sosialt fenomen (og) ... hus, alle slags bygninger... kommunikasjonsveiene og transportmidlene... instrumenter og maskiner ... skriftspråkets situasjon, osv. Samfunnslivet er her likesom krystallisert og festet til materielle bærere. (*Selvmordet*, s. 173)

Liketil Weber må i en lite kjent passasje gå med på at ikke bare slikt som ‘etikk’ og ‘ånd’, men også fenomener som sporvogn og heis hører til sosiologiens område.

Og ta Pitrim Sorokin, lærer for både Parsons og Merton. Sorokin insisterte på at all interaksjon var avhengig av materielle bærere som han kalte *vehikler*. Eller ta Sartre og læren om *le champ pratico-inerte*, det praktisk-trege handlingsfeltet, og Heidegger *in-der-Welt-Sein* som han lærte det av, men snudde på hodet, liksom Marx Hegel. Sartres sosiologi og filosofi er jo i Norge fruktbart videreutviklet av Dag Østerberg og hans tenkning om 'det sosio-materielle'. Og for dem som synes dette blir for radikalt, ta f.eks. Einar Thorsrud og hans sosio-tekniske skole som lenge hadde stor oppslutning. Eller ta Anton Hoëm som en tid mente samisk sosiologi ikke kunne skrives uten også å skrive snøscooter-sosiologien (idag er det kanskje også terrengvogner og helikoptre).

Slik sett virker det som det er lite egentlig nytt ved Latour og ANTs variant av det materielle perspektiv.

... og hvor kritisk?

Neste spørsmål har å gjøre med denne forskningen som nettverk, kall det gjerne heterogent. Jeg synes jeg ser noen påfallende huller og rifter i nettet, ikke noe ubøtelig men det risikerer å redusere fangsten. Meg bekjent er det særlig tre forskermiljøer i Norge som er opptatt av ANT. Ved siden av Holm og medarbeidere her, er det et i Trondheim omkring professorene Knut Holtan Sørensen og Håkon With Andersen og STS-sentret (skiftet navn?**) ved NTNU som har holdt på i 10-15 år. Det tredje er i Oslo, TIK-sentret (*Teknologi, innovasjon og kultur*) ved UiO, som har holdt på med ANT (pluss mye annet) i minst et titall år, de også. Jeg ser ingen tegn i Holms arbeid på at han kjenner til disse miljøene, og nesten ingen tegn innen samme miljøer på at de kjenner til Holms m.fl.s arbeid. De har hørt 'at Latour har besøkt Tromsø', men visstnok invitert av en gruppe medisinere, kanskje et fjerde norsk ANT-forskersmiljø.

Men det er ikke den største rifta i nettet, etter min mening. Det kan se ut til at både TIK-miljøet og STS-miljøet har et klarere samfunnskritisk utgangspunkt for sin interesse for og bruk av ANT-perspektiver. I boka *Teknovitenskapelige kulturer*²⁰ skriver Kristin Asdal m.fl. om ANT o.l. retninger som også Holm nevner, at de har røtter i det som kaltes *Radical Science-bevegelse*, (Rose, Bernal mm.fl.) for hvilken utgangspunktet var ”en marxistisk politisk økonomi” (s. 14). Og videre

... symmetriprinsippet i SSK-tradisjonen (forutsatte) at man som forsker skulle og kunne forholde seg nøytral, eller i alle fall avventende og distansert, i forhold til de kontroversene man studerte ...(og) behandler aktørene og synspunktene symmetrisk. Dette var et provoserende standpunkt for aktivister i Radical Science-bevegelsen. Her var jo nettopp målsetningen å sikre bedre vitenskap til beste for folket, å stille seg på de svakes side og produsere kunnskap i deres interesse (s. 17).

Og Sørensen og Andersen har gitt ut boka *Frankensteins dilemma*²¹ en tekstbok for ingeniørstudenter med sikte på å gi dem et faglig grunnlag for kritiske refleksjoner som motvekt mot ensidig teknologioptimisme, teknofili. Den eller en ny spesialtilpassa tekstbok kunne sikkert trengs blant fiskerikandidater også.

Men det jeg vil fram til er ikke det at disse bøkene finnes, men mer alment spørsmålet om SSK, ANT o.l. og deres forhold til kritisk teori, til sosiologiens kritiske tradisjon. Noen vil sikkert mene at kritisk sosiologi er en død tradisjon idag, og joda, frankfurter-postmarxismen

²⁰ Spartacus, Oslo 2001

²¹ Ad Notam Gyldendal, Oslo 1992

er langt fra helt hva den var²². Kanskje har den blitt anerkjent ihjel, men helt uten samfunnskritisk brodd er den likevel ikke. Men om man nå mener denne slags kritisk teori er død, vel så har vi i Norge tradisjonen fra 'Oslo-skolen', den 'problemorienterte empirismen' til Aubert, Christie, Mathiesen og andre pionerer. De la kanskje ikke mye vekt på kritikk som teori, men sto likevel i praksis meget sterkt på en side som lignet Radical science, 'en bedre vitenskap til beste for folket og som stiller seg på de svakes side'. Hvor problemorientert er det egentlig mulig å være innen ANT, hvor samfunnskritisk, hvor frimodig? Man finner mengder av kritikk hos Latour og tilhengere, men det virker på meg som om det meste retter seg mot andre forskerkolleger, og ikke mot bredere samfunnsforhold. Og hvordan kan man det når man hevder at selve begrepet om samfunn, *Society*, at det er blitt som vi sa, "politically and scientifically scandalous"? Kan man da idetheletatt 'stille seg på de svakes side og produsere kunnskap i deres interesse'? Eller er det resultat godt nok hvis man klarer å etablere den egne retningen som OPP for framtidig forskning på heterogene nettverk?

Akkurat dette uttrykket har Latour et cie. visstnok lånt fra filosofen Gilles Deleuze, fra de to store bindene som heter Anti-Ødipus (nå også i norsk oversettelse, omtalt annet sted i dene årboka) og Tusen plataer, men med fellestitelen *Schizofreni og kapitalisme*. Sammenstillingen er ikke tilfeldig, kapitalismen ses bl.a. som skaper av schizofreni (og omvendt), så Deleuze er avgjort kapitalismekritiker, om enn meget uortodoks. Forekommer ordet kapitalisme, kritisk forstått, idetheletatt innen Latour o.a.s forfatterskap?

For kritikken må selv 'monstre' vike

²² Da jeg besøkte den 23. Deutschen Soziologentag i 1986, var det en påfallende taushet, 'ikke et ord om Habermas', jeg tror av angst for *Berufsverbot* i en tid hvor høyrebølgen rådde uimotsagt.

Jeg har så vidt vært i dialog med nevnte Kristin Asdal som er doktorstipendiat i historie ved TIK-sentret. Hun er iferd med å gi ut en artikkel som diskuterer NFR (Norges forskningsråds) behandling av miljøspørsmål over en 50årsperiode²³. Artiklen er saklig, men samtidig sterkt kritisk, hovedfunnet er at NFR ufarliggjorde, 'la død', miljøforskningen mest ved å vise den bort fra fagkomiteene og over til en egen miljøforskningskomité som fikk si hva den ville men som ingen hørte noe på. Det som slo meg at for en aktiv ANT- (pluss Harding og Haraway-)tilhenger er det påfallende at artikkelen som er meget god og treffende likevel ikke bruker ANT-redskaper som aktanter, monstre, og dessuten homogene (dvs. menneskelige) snarere enn heterogene nettverk. Asdal er meget bevisst på dette, men det uavklarte spørsmålet her er om ANT-tradisjonen stiller seg i veien for kritiske analyser. Hennes, og mitt eget, svar kort oppsummert er nærmest 'det tror jeg ikke, det må vi se nærmere på, men hvis den gjør det, så må ANT vike for kritikken'.

Callon – hodet i sanda eller skyene?

Et par ANT-fadeser tilslutt. Holm går med stort alvor igjennom Michel Callons "Society in the making" fra 1987²⁴, en analyse som tar for seg et mislykket prosjekt om å utvikle en EL-bil på tidlig 1970tall. Det er ved nærmere ettersyn en nesten utrolig svak artikkel. Callon bygger på oppimot 15 år gamle data uten en eneste skikkelig referanse²⁵ til førstehånds og samtidige kilder, selv om de forløp som

²³ Nå visstnok trykt i Makt- og demokratiutredningens bok om Kunnskapsmakt.

²⁴ Trykt i Bijker et al. (eds.): *The social construction of scientific systems*, Cambridge, MIT press

²⁵ Unntatt hans fotnote 8 som sier at "han fikk mulighet til å konsulterer alle arkiver i ulike departementer som på denne eller annen tid støtte EL-bilprosjektet finansielt" (s. 102)

beskrives utvilsomt må ha vært omstridt i sam- og ettertid. Vi har for oss en forsåvidt anerkjent forsker som enten skriver og blir publisert i full uvitenhet om elementær historisk metodelære, eller som mener at hans angrepsmåte gjør slike smålige hensyn irrelevante. Hadde artikkelen vært levert som prosjektskisse til en hovedoppgave i historie, hadde han blitt sendt heim for å gjøre lekse si.

Og ikke bare metodelekse, sosiologilekse likedan: hans lesning av Touraine og Bourdieu er ikke bare tvilsom, den er åpenbart skeiv og misvisende, rett og slett feilaktig. Touraine, som Callon plasserer på EL-bilprosjektets side, introduseres som “one of the most respected French sociologists” (s. 87), kanskje mest fordi han slik underforstår at Bourdieu som ikke får noen slik introduksjon må framstå som mindre respektert. Hvis det var slik i 1973 så var det iallefall helt omsnudd i 1987 og enda mer fram til idag; Touraine og Bourdieu var konkurrenter om sosiologiprofessoratet ved *Collège de France*, og neppe noen (minus Touraine selv som siden har vært en skuffet og bitter mann) har ment det var den svakeste av dem som vant. Og videre presterer Callon å presentere Touraine som *klasseteoretiker*, han som har arbeidet mest med sosiale bevegelser (det skal tom. grunnfagsstudenter vite fra Touraineoversettelsen i Østerbergs *Handling og samfunn*). Og Bourdieu som *lagdelingsteoretiker*, han som legger mer vekt enn noen jeg kjenner på at maktens felt eller rom er delt mellom dominerende og dominerte, pretenderende, etablerte og resignerte, *klasser* (i en ikke-marxistisk forstand). Og når det mot slutten står (som også Holm siterer) “although Bourdieu happens to be right and Touraine wrong, this is quite by chance” så virker det på meg som en ufrivillig selvironi, bare en som bygger på faktisk og ikke på forestilt uvitenhet, slik som den klassiske ironien. Ikke et ord om at det er Callon som har tillagt to grupper ingeniører Touraines og Bourdieus teorier, ikke ingeniørgruppene selv.

Og videre, Callon som “tordner”²⁶ – om ”sosiologiens privilegerte stilling”!!! i 1986!!!! på en tid hvor bare det å nevne Blindern, eller LSE på TV var nok til at latteren braket løs.

Tilsvarende når Trevor Pinch (i Woolgar (ed.): *Knowledge and reflexivity*, SAGE 1991) får offentliggjort en skriftlig *dialog med seg selv!* som et toppmål av faglig refleksivitet, ja da er det etter min mening ikke vittig eller morsomt lenger. Jeg er nok uenig med dem som mener vitenskapen ikke skal ha rom for spøk – det er feil. Men det betyr ikke at den ikke må passe seg for å bli bare latterlig.

Kanskje ser vi her tegn på at karisma har en tvetydig og kanskje tvilsom stilling i forskningens verden. Bruno Latour er utvilsomt både intellektuelt og personlig sett en utpreget karismatiker. Kanskje framgangsrrike forskere heller burde være intellektuelt spennende, men personlig usjarmerende, stygge, ubehøvlede, og mumle uforståelig slik f.eks. Veblen skal ha gjort? Så vet man at det er budskapet og ikke personen som avgjør tilslutningen til argumentene.

Dette sagt så mener jeg slett ikke at ANT-retningen er uholdbar, ufruktbar eller har utspilt sin rolle. Den har tvertimot mange spennede og lovende innspill, og (såvidt) noen resultater ”også utenfor seminarrommene” som Holm sier. Hans avhandling er et klart og et prisverdig eksempel blant annet på det, i sum et både vektig og lovende arbeid. Men jeg vil melde fra om at jeg selv, og som nevnt også andre, synes den lar viktige spørsmål stå uavklart, slik at det er berettiget å stå som jeg selv, i oppriktig tvil, særlig da om hvor stort rom ANT åpner for kritisk, engasjert og ikke bare nøytral eller symmetrisk forskning.

PO bearb. 3-4.6.

²⁶ Uttrykket er fra Asdal et al. 2001:31, se fotnote 20